

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ “ МИЛЛИЙ ҒОЯ , МАЪНАВИЯТ
АСОСЛАРИ ВА ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ “ ЙУНАЛИШИЙЎНАЛИШИ
203-ГУРУҲ ТАЛАБАСИ МЎМИНОВ ЖАҲОНГИРНИНГ**

REFERAT

МАВЗУ: Ватан туйғуси. Табиат ва инсон.

Илмий раҳбар: _____ У.Равшанов

Кафедра мудири _____ М.Собирова

Тошкент-2014

МАВЗУ: Ватан туйғуси. Табиат ва инсон.

РЕЖА:

Кириш

Асосий қисм

I-боб. Ватан туйғуси - Олий қадрият.

1.1. Миллий маънавиятимизда "Ватан" тимсол-тушунчасининг маъно жилолари

1.2. Инсоннинг моддий борлиққа маънавий муносабати.

II-боб. Экологик муаммоларнинг ҳал этилишида маънавият омили ҳодисалар моҳияти билан боғлиқ “илоҳа”лар.

2.1 Табиатга мулкӣ муносабат. Унинг маънавий жиҳатлари

2.2. Инсон табиат маҳсули

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйха

1. Ватан туйғуси - Олий қадрият. Миллий маънавиятимизда "Ватан" тимсол-тушунчасининг маъно жилолари

Ҳануз хотирамизда, мустақиллигимизнинг иккинчи йили Президент "Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли" рисоласини эълон қилди. Ушбу китобнинг алоҳида боби "Мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий - ахлоқий негизлари" деб номланган бўлиб, унда санаб ўтилган 4 негизнинг бири "Ватанпарварлик" эди.

Дарҳақиқат, ҳар бир шахс учун ўзликни англашнинг ибтидоси Ватан туйғусидир. Бу муқаддас туйғу ҳақида саноксиз китоблар ёзилган. Ватан тушунчаси кенг қамровли, кўп маъноли тушунча. Инсон ўз киндик қони тўкилган, туғилиб ўсган диёрини Ватан дейди, аммо ҳар бир инсон бу тушунчага ўз маънавий камолот даражасига кўра қамров беради. "Ўз уйим - ўлан тўшагим", дейди биров, бошқаси туғилган шаҳар ёки қишлоғини Ватаним, юртим, дейди. Аммо қандай талқин этилмасин, муҳими, Ватан тушунчаси маънавий муносабатни билдиради, яъни у маънавий қадриятдир, Ватан туйғуси инсон маънавий камолоти даражасидан хабар бергувчи илк муҳим нишонадир.

Ватан тушунчаси кенг қамровли, дедик, яъни у маънавий қадрият сифатида инсон онгида ҳар хил даражада тажассум топади, вазиятлардан келиб чиқиб, турлича талқин этилади. Агар уларнинг барчаси назарга олинмаса, қиёсий таҳлилдан ўтказилмаса, ёш авлод руҳига сингмайди, оддий бир шиор даражасида қолиб кетаверади. Қани, миллий маънавиятимиз анъаналарида "Ватан" деганда ким нимани тушунади - бир кўздан кечирайлик-чи?

Аввало, тасаввуф шайхлари - нақшбандия пирлари наздида руҳ учун бадан - Ватан. "*Сафар дар Ватан*" дейди ҳазрати Баҳоуддин устозлар изидан бориб. Яъни инсон руҳи баданни, моддий вужудни тарк этмаган ҳолда Ҳақ билан бирлашуви, кўнгил кўзгусини поклаб, унда ҳақ жамоли акс этишига эришуви лозим. Бу Тавҳид эътиқодининг бош талабидир. Инсон Аллоҳ

томонидан моддий вужуд сифатида яратилган, уни моддий эҳтиёжларсиз тасаввур этиш мумкин эмас. Фақат инсон ўз вужудини пок сақлаши керак. Шу нуқтаи назардан таҳорат шунчаки расмиятчилик эмас, балки Покланишнинг ибтидоси, бошланишидир. Инсон ўз вужудини, ундаги ҳар аъзони пок сақлашга, эҳтиёт қилишга Ҳақ олдида масъулдир. Аждодларимиз бу масалага алоҳида эътибор беришган. Нопок вужудда пок руҳни тасаввур қилиб бўладими?

Халқимиз "*фалончи ватанли бўлипти, ўзига бир ватан солипти*" дейди. Бу энди Ватан сўзининг иккинчи маъноси – турар-жой, обод маскан, ҳар бир инсон аҳли оиласи билан паноҳ топувчи гўша. Модомики, инсон моддий вужуд экан, бир обод гўшага, аҳли-хонадон билан истиқомат қилувчи муайян маконга эҳтиёжи бор. Ўзбек доимо бу маънодаги ватанга эътибор ажратиб келган, қаерда кўним топса, ўша ерни обод қилган, болам-чақам деб иморат солган, боғ, чорбоғ яратган. Уйи йўқ одамга Ватан меҳри ҳақида гапириб кўринг. Агар у фидойи бўлса, демак, миллат унинг қадрига етмапти, агар дангаса, уқувсиз бўлса, демак, ўз қадрини ўзи ҳали англамапти. Халқ сўққабош одам ҳақида "*бедананинг уйи йўқ, қайга борса битбилдиқ*" дейди. Шундай экан, уй -жой солиш, биринчи навбатда, инсоннинг ёлғиз ўзини ўйлаши эмас, балки аҳли оиласи, фарзандлари ҳақида қайғуриши, демак, меҳр масъулиятининг дастлабки тетапояларидир.

Ватан тушунчасининг янада кенгроқ талқини - ҳар бир инсон учун ўз туғилиб-ўсган диёри, ўлкаси - қишлоғи, шаҳари, қасабасидир. Инсон ўз киндик қони тўкилган юрти - қишлоғи, шаҳарига нисбатан алоҳида меҳр туяди, ундан узоқлашса, интилади, соғинади. Ўзга шаҳарда ҳамқишлоғини кўрса, қариндошини кўргандек бўлади, унга талпинади. Бу - табиий туйғу.

Уруғ-жамоа, илк шаҳар жамоаси даврида, дарҳақиқат, туғилган қишлоғи, униб-ўсган шаҳари инсонга Ватан бўлган. Шахс бўлиб шаклланаётган маънавият эгаси, ўз шаҳри, қишлоғи, овулини Ватан деб билган. Аммо бу ҳолат миллий маънавиятимизнинг 5-3 минг йил аввалги камолот даражасидир. Бугунги авлод ўша 3 минг йил илгари ютуқ ҳисобласа бўладиган даражада қолиб кетса нима бўлади? Бугун менинг Ватаним Қўқон ё Самарқанд, Қарши ё Наманган эмас - балки Ўзбекистон аталмиш мустақил юрт, мустақил мамлакатдир. Ҳар ким ўзи яшаб турган қишлоғи, шаҳарининг ҳар бир кўчасини, ҳар бир гузарини, ариғи-анҳорини, суви-ҳавосини пок тутишга интиломоғи, шунга ҳисса қўшмоғи ҳам фарз, ҳам қарз. Аммо Ватан тушунчаси том маъносида ўзи фуқаро бўлиб ҳисобланган мамлакатга тааллуқли эканини бир зум унутмаслиги керак. Маҳаллийчилик, оила, қариндош-уруғ манфаатларини халқ ва миллат манфаатларидан ортиқ қўйиш, уларни зидлаштириш маънавий ноқислик нишонларидир.

Нега Ватан тушунчасининг бош маъноси - мамлакат, миллий давлат билан бир келади? Чунки, бунда Она-замин ва миллат тушунчалари бирлашади, уйғунлашади. Миллат туйғуси бўлмаган инсонда ўз оиласи, туғилиб ўсган шаҳар-қишлоғига интилиш бўлиши мумкин, аммо том маънодаги Ватан меҳри бўлмайди, фидойилик даражасидаги Ватан туйғуси

унга ёт бўлади. Миллат туйғуси Ватан туйғуси билан бирлашган жойда ҳақиқий Шахс вужудга келади, маънавий камолот, юксак масъулият ҳисси шаклланади.

Ватан меҳри олий қадриятдир. Бугунги кунда Она- сайёра барча бани башарга ягона Ватан эканлигини, уни пок сақлаш, унинг бойликларини асраб-авайлаш инсоният учун ҳаёт-мамот масаласига айланиб бораётганлигини барчамиз сезиб турибмиз. Аммо, барибир, ўз Ватанини севмаган, миллатининг қадрига етмаган инсон ўзганинг ҳам, башариятнинг ҳам, куррайи замин ободлигининг ҳам қадрига етишига ишониш қийин. Ватанга садоқат ҳақиқатга садоқатнинг, миллатга меҳр аҳли башарга меҳрнинг ибтидосидир. Бусиз на адолат ғалаба қилади, на ҳақиқат юзага чиқади, на инсоннинг ўз шахсига эҳтироми шаклланади. Ватан меҳрини йўқотган шахс оёғи остидаги заминни йўқотади, бўшлиқда муаллақ қолади. Ватанга муҳаббат аждодлар меросига қизиқиш, миллий маънавиятдан баҳрамандлик, ўз шахсий салоҳиятига ишонч, умумбашариятга ҳурмат, келажак олдида масъуллик туйғуларини тарбиялайди. Мустақиллик маънавияти Ватанга муҳаббатдан, миллат манфаатларига садоқатдан бошланади, ҳар бир шахснинг ўз ички имкониятларини Ватан манфаати йўлида унумли ривожлантириши билан намоён бўлади. Унда миллий маънавий меросдан мукамал баҳрамандликка интилиш умумбашарий қадриятлардан оғишмаслик, ўзга миллатлар маданияти, ўзга минтақа ва ўлкаларда эришилган илғор тажрибаларни ижодий ўзлаштириш иштиёқи билан уйғунликда тўлақонли тажассум топади. Бир сўз билан айтганда, ҳақиқий имон Ватанга меҳрдан, Ватан ва миллат, мамлакат ва халқ олдидаги юксак масъулият ҳиссидан бошланади.

Ватан поклигини сақлаш, Ватанни турли ғаразли кирдикорлардан муҳофаза қилиш, Ватан манфаатлари, миллат манфаатларини теран англаб етиб, келажак авлодга - фарзандларимизга озод ва обод Ватанни мерос қолдириш учун барча истеъдод ва имкониятларимизни ишга солиш - бизнинг Ҳақ олдидаги энг улуғ масъулиятимиз эмасми?

Шуларни назарда тутган ҳолда, олдинги бобларда таърифланган **ислом ахлоқи**га оид **асосий ахлоқий фазилатлар**ни бевосита **миллий ахлоқимизда** қандай аксланишини мисоллар воситасида кўрсатиш учун яна **маънавият ва ахлоқ нисбати** масаласига мурожаат этишга эҳтиёж сезамиз. Агар шундай қилмасак, миллий ахлоқ ҳақидаги тасаввурларимиз муайян даражада мавҳумлигича қолаберади.

Масалан, **бош маънавий қадриятларимизнинг** биринчиси ва асос-пойдевори бўлмиш **Ватан** туйғусини олайлик ва унга **поклик** ахлоқий тимсол-тушунчасини татбиқ этайлик. Биз юқорида **Ватан** тимсол-тушунчасининг беш маъноси ҳақида гапирдик. Миллий ахлоқимизда муҳим ўрин тутувчи **поклик** тимсол-тушунчасини ана шу маъноларнинг ҳар бирига татбиқ этадиган бўлсак, шундагина **Ватан поклигини сақлаш** нима дегани эканлиги ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиш мумкин. Аввало, исломда **бадан поклигига**, унинг зоҳирий ва ботиний жиҳатларига жуда катта эътибор

берилади-ки, юкорида бу ҳақда муайян тасаввур берилди. Ундан кейинги босқичда **хонадонни пок сақлаш** масаласи кўйилади. Бунда фақат одам ўзи яшаб турган масканини озода ва саришта сақлаши билан иш битмайди, масаланинг ботиний ва муҳим жиҳати **оила аъзоларининг халқумини ва руҳини пок сақлаш**дир-ки, бу ҳақда батафсил изоҳ ва ўғитларни истедодли ва куюнчак шоирамиз Турсуной Содиқованинг мустақиллик йилларида нашр этилган қатор китобларидан топишимиз мумкин. Кўрқмай айтиш мумкинки, **ўзи ва оила аъзоларининг халқумини пок сақлаш**га ҳавсала қилмаган одам **Ватанни пок сақлаш** учун жонбозлик кўрсатади, деб ўйлаш хом фикрдир.

Умуман олганда, миллий ахлоқимизга оид тимсол-тушунчаларнинг ўзаро нисбатини, даражаларидаги фарқларини ажратишда **Бош маънавий қадриятларимиз** ҳал қилувчи **мезонлар** вазифасини бажаради. **Ватан, Шахс, Миллат, Адолат, Ҳақиқат** –ҳар бири бир гуруҳ ахлоқий фазилатлар майдони бўлиб, бу майдонлар, бир томондан, ўзаро мураккаб муносабатлар ҳосил қилса, иккинчи томондан, ахлоқий тимсол-тушунчаларни аҳамият жиҳатидан ўзаро табақалаштиришга асос бўлиши ҳам мумкин. Масалан, **Ватан** тимсол-тушунчасининг асосий маъноси, яъни “Ўзбекистон – менинг Ватаним” жумласида ифодаланувчи ифтихор ҳисси фақатгина **Шахсмаънавиятининг Миллат туйғуси** даражасидаги **такомил босқичи**да муайянлик касб этади. Унгача тилдан дилга кўчиши даргумон. Айни **Ватанпарварлик** ахлоқий тимсол-тушунчаси шу босқичдагина жиддий салмоққа эга бўлади. Чунки **ҳалоллик** ва **оилапарварлик** каби ахлоқий тушунчалар **Ватан** тимсол-тушунчасининг биринчи ва иккинчи маъноларига оид бўлиб, ҳануз **Шахсмаънавий такомилининг** бу даражасида **Ватан туйғуси** тўлақонли равишда **бош маънавий қадрият** сифатида англанилган деб бўлмайди. Шу ўринда яна бир мураккаб ҳолат – том маънодаги **Миллат туйғусини элатдошлиқдан** фарқлаш масаласи бўлиб, буерда сиёсий ва маънавий омилларнинг бирлашуви зарур бўлади. Сиёсий жиҳатдан бир давлат фуқароларининг умумий манфаатлари **миллий манфаатлар** ҳисобланади. Аммо бир юртнинг фуқароси бўлган **Шахс** муайян ҳаётий ҳассос ҳолатда танлаш муаммосига дуч келса, расман бошқа юрт фуқароси бўлган ўз элатдошига ён босадими, ёки келиб чиқиши бошқа элатга, балки ўзга эътиқодга эга бўлган фуқародоши манфаатларини ёқлайдими деган ўта мураккаб маънавий масала ҳам мавжуд. Бу мавзуда Президентимиз И.Каримовнинг келиб чиқиши афғонистонлик ўзбек элатига мансуб бўлган афғон генерали Дўстум ҳақида билдирган мулоҳазалари ушбу масалага оид энг оқилона ечим бўлган эди. Бундай масалалар бугунги кунда ахлоқ ва маънавият нисбатига оид батафсил ишлаб чиқилиши лозим бўлган илмий муаммолар тугунидан биргина намуна бўлиб, **Адолат** босқичида бундай саволлар янада мураккаб ечимларни тақозо қилиши табиийдир.

2. Инсоннинг моддий борлиққа маънавий муносабати. Экологик муаммоларнинг ҳал этилишида маънавият омили

Ватан меҳри мавҳум туйғу эмас. У Ватан олдидаги масъулиятдир, унинг келажаги, обод ва фаровонлиги йўлидаги фидойи меҳнатдир, Она-табиатга эъзозли муносабатдир. Зеро, қадам босиб турганимиз Она-тупрок бўлмаса, қайси Ватан ҳақида сўзлаш мумкин.

Бугунги кунда ҳар бир шахс ўзини инсон сифатида табиатнинг бошқа мавжудотларидан ажратади, муайян миллат вакили сифатида бошқа халқлар ва элатлардан фарқини сезади ва, ниҳоят, аҳли башар сифатида ўзга инсонлар билан умумий жиҳатлари, Она сайёранинг онгли фарзанди сифатидаги ҳуқуқ ва масъулиятлари ҳақида бош қотиради. Табиат олдида ҳар бир алоҳида шахс масъулдир, чунки у ер юзидаги халифадир, ҳар бир элат ва миллатнинг ўзи яшаб турган табиий макон - Она Ватани олдида масъуллиги бор, аммо, барибир, биз яшаб турган ер курраси ягона макон ва масканимиз экан, аҳли башарнинг унинг олдидаги масъуллиги ҳам яхлитдир. Бугунги инсон аҳлининг қудрати қаршисида табиат ожизланиб қолганлиги - умумбашарий муаммо ва умумбашарият учун таҳликали вазиятдир. Ақл - маънавиятга дахлдор, аммо маънавият ақлдан иборат эмас. Маънавият мувозанатни сақлай билишдадир ва ақлнинг бугунги қудрати инсон маънавиятининг ўзга жиҳатларига ҳам жиддий эътиборни тақозо қилади. Зотан, ақл ва худбинликнинг бирлашуви яхшиликка олиб бормади. Буни инсоннинг табиатга муносабати доирасида кўриб чиқайлик.

Бепоен коинот миқёсида инсон зоти истиқомат қилиб турган ер курраси кичик бир зарра, холос. Шу жиҳатдан қараганда, сайёрамиз аҳли башар учун яхлит Ватандир. Одам Ато ва Момо Ҳавонинг фарзандлари бугунги кунда тақдир тақозоси билан турли миллат ва элатларга бўлиниб, турли ўлкаларга сочилиб кетмишлар. Жумладан, туркий элатларнинг асл ота юрти Туркистон янги аср бошларида большевизм “доҳий”ларининг ғаразли найранглари оқибатида парчалаб ташланди. Бугунги воқелик ушбу ўлкада бир қатор мустақил давлатларнинг шаклланганлиги билан ифодаланади. Ўзбекистон Республикаси Марказий Осиё деб аталаётган ушбу минтақанинг қоқ марказидан жой олиб турибди.

“Ўзбекистон” номи бугун ҳам жуғрофий ҳудуд, ҳам жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлмиш сиёсий бирлик, ҳам ушбу диёрнинг барча аҳолисини қамраб олувчи яхлит ижтимоий воқеликни англатади. Ана шу Ватан учун борлиғини бағишламаган ўзбек - ўзбек эмас. Аммо ҳамма гапни бирдан айтиб бўлмайди. Биз суҳбатни, биринчи навбатда, ўзимиз истиқомат қилиб турган атроф-воқелик, табиий муҳит, яъни Она-ерга муносабатдан бошлаганимиз дуруст. Инсон маънавиятининг биринчи ўлчови унинг Она-заминга, табиатга муносабатидир, десак муболаға бўлмайди.

Эслаб ўтиш жойизки, табиат, моддий борлиқ ҳам, маънавий моҳият ҳам бир манбага - Халлоқи оламнинг қудратига туташади, ўшанинг ҳосиласидир. Ҳаётда асли жуда оз миқдорни ташкил этувчи даҳрийларгина

ҳақдирлар, илоҳий қудратга ишонган дунё аҳлининг кўпчилиги эса янглишади, деган ақида нималарга олиб келганини кўрдик. Кўпчиликнинг зиддига иш қилиш эмас, кўпчиликни тушунишга интилиш хайрли амал эканлигига иқрор бўлиш пайтимиз келди. Зотан, улуғ аждодларимиз шу йўлдан борганлар, миллий маънавиятимиз шуни тақозо этади. Аждодларимиз ақли ва салоҳиятига бовар қилсак, улар бу дунёни “суврат” деб, “мажоз” деб, “кўзгу” деб атайдилар. Дарҳақиқат, инсон дастлаб кўз очгач, дунёга, атроф-табиатга кўзгудек муносабатда бўлади, ундан ўзини излайди, ўзини табиат орқали англаб етишга интилади. Худди ана шу даврдан миллий маънавият шакллана бошлайди. Ҳар бир элат, ҳар бир халқ доимий истиқомат қиладиган макон ўзга ўлкалардан нимаси биландир фарқ қилади, ажралиб туради. Туркий элат яшаган табиат шароити, албатта, тарихда доимо бир тусда бўлмаган, туркий қавмлар Волга ва Ока бўйлари, Шимолий Кавказ, Босфор кўрфази қирғоқлари ва Онадўлида, Эрондаги Урмия кўли ва Кавказ ортидаги Куба водийси, Хуросон ва Туроннинг обод воҳалари, Тангри тоғ этаклари, Иртиш ва Энасойни ўраб турган қуюқ ўрмонлар бағрида, Ўрхун ва Ёйиқ дарёларидан сув ичган дашту далаларда ҳаёт кечирганлар. Аммо Ғарбий Мўғулистондан Азов денгизигача, Ўрол тоғларидан Шимолий Афғонистонгача чўзилган улуғ бир сарҳаднинг кўпчилик қисмида қуёш нури мўл, Аллоҳнинг оби раҳмати танқисроқ, яйловлар беҳудуд, табиий ўрмонлар сийрақроқ, чўл ва саҳролар бепоён, водий ва воҳалар ноёброқ, тоғлар баланд, аммо абадий музликлар камроқ сақлангандир. Шулар барчаси бир бўлиб инсоннинг табиатга муносабатида ўзига хос қадриятлар тизимини шакллантирган. Аждодларимиз оби ҳаёт аталмиш сувни, бизни боқувчи она-замин тупроғини, қуёш ва унинг инсон кўлига ўрганган парчаси - оловни муқаддас санаб эъзозлаганлар. Сабаби, худди шу табиатнинг асос унсурлари инсон ҳаётини таъминловчи бош омиллар эканлиги неча минг йиллик ҳаёт тажрибасидан уларга аён бўлган.

Демак, инсон табиат, атроф-муҳитни тушунишга интилиш ва у билан амалий муносабатларга киришиш жараёнида ўз моддийлигини таъминлаб ва ўзлигини таниб борар экан, инсон ва табиат орасидаги муносабатларнинг маънавий жиҳатлари ҳақида сўз юритиш ўринлидир.

Инсон ўзликни англаш жараёнида маънавий камолотга эришади. Исломгача башарият эришган маънавий мувозанат асотир тафаккур даражасида бўлди. Асотир идроки илмий идрокдан жиддий фарқ қилади. Инсоннинг табиат билан дастлабки муносабатлари фаол моддий муносабатлар бўлиб, яхлит асотир тафаккур тизими ушбу муносабатларнинг неча минг йиллик тажрибаси натижасида шаклланди. Бу тизим “Авесто” китобида, Геродотнинг “Тарих”идаги маълумотларда, қадим туркий битикларда, халқ яратган оғзаки адабиёт намуналари, мақол ва маталларда ўз ифодасини топган.

“Авесто” китобида табиатга муносабат икки жиҳати билан намоён бўлади. Бири - табиат унсурларини муқаддаслаштириш, иккинчиси - инсоннинг табиат билан моддий яратувчилик муносабатларини

муқаддаслаштириш. Масалан, Ардвисурага бағишланган бешинчи яштда сув улуғланади, унинг дон ундириши, чорва ташналигини қондириши, инсон бойлигига барака келтириб, мулкни кўпайтириши, ўлкаларни гуллаб-яшнаши тилга олинади. Аммо бу сув мавҳум тушунча шаклида эмас, тўлиб оқаётган улкан дарё тимсолида намоён бўлади. Заратуштра макони қадим Хоразм эканини ёдга олсак, қут-барака манбаи ҳисобланган бу азим дарё Амударё(Жайхун, Ўкўз дарёси, "Авесто"даги номланиши "Дойтия")дир.

"Авесто" матнлари мураккаб мазмунга эга. Биргина ушбу алқов (яшт) мазмунини тўлиқ олиб таҳлил эта бошлаганда неча қабат мазмунлар силсиласи очила бошлайди. Биз фақат энг қадимий мазмун қабатига нигоҳ ташлаб ўтдик. Умуман, "Авесто" мазмунини инсон маънавий такомили нуқтаи назаридан таҳлил этиш ниҳоятда қизиқарли хулосаларга имкон бериши шубҳасиз.

Геродотнинг "Тарих" асаридаги қадим асотирларни туркий битиклар билан қиёсий ўрганиш осмон, ер ва инсон муносабатлари тарзида акс этган "табиат (ер) - инсон - маънавият (осмон)" уйғунлигини аждодларимиз қандай ҳис этганлигидан хабар беради.

"Юзада кўк тангри
Остида қора ер қилинди,
Иккиси аро киши ўғли қилинди".

деб бошланади Култегин катта битиги.¹ "Ирқ битик"да ҳам инсон ўз тақдирини табиат кўзгусидан кидиради.

Исломгача туркий битикларда миллий тафаккур, юнонларда мантикий тафаккур шакллана бошлади. Аммо исломгача шаклланган фалсафий тафаккур таркибида асотир тафаккур унсурлари кучли таъсир кудратини сақлаб қолгани ўша давр матнларида очик намоён бўлади (масалан, Платоннинг "идеялар дунёси", ёки "Авесто" даги турли моддий ҳодисалар моҳияти билан боғлиқ "илоҳа"лар).

3. Табиатга мулкий муносабат. Унинг маънавий жиҳатлари

Ислом даврига келиб инсоннинг табиатга муносабатида янги босқич бошланди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши асотир тафаккурга охирги ҳал қилувчи зарба бўлди. Одам Ато авлодлари ер юзига халифалик масъулияти билан яратилганликлари ҳақида аниқ хабар берилди. Бу инсон тафаккурининг янги ривожланиш даражасига мувофиқ келувчи маънавий вазифа бўлиб, энди фақат яратувчилик меҳнати билан фахрланиш, ер, сув, оловни эъзозлаш кифоя қилмас эди.

¹ А.Қаюмов. Қадимият обидалари. Т. 1972, с. 139.

Ислом минтақа маданиятида аста-секинлик билан инсон онгидаги асотир тафаккур унсурлари илмий ва бадий тафаккур кудрати билан сиқиб чиқарилди. Асотир тафаккур ўрнини илмий тафаккур мустаҳкам ва асосли эгаллай бошлаганлиги сабабли энди атроф-воқелик билан муносабатларни ҳам илмий асосга қўймоқ тақозо этиларди. Бу масъулиятни тўқис-тугал англаб етиш осонликча кечгани йўқ. Бу даврдаги инсоннинг табиатга муносабатида бир неча йўналишни тилга олиб ўтиш лозим.

Биринчиси, тавҳид таълимотидан келиб чиққан ҳолда инсон ўзини табиатнинг узвий бир қисми сифатида англаб етиши бўлиб, бу ҳолат тафсилотларининг таҳлили асосан ислом маърифатчилиги вакиллари томонидан амалга оширилди.

Иккинчиси, инсоннинг ер юзида халифалиги, яъни инсоннинг табиат соҳиби эканлиги масаласи. Бу масала мулк муносабатлари билан боғлиқ равишда ислом даврида асосан фикҳ илми алломаларининг диққат марказида бўлди. Ерга, сувга, маъданларга инсоннинг мулкий муносабатлари даражаси бу йўналишдаги муҳим муаммолардан бўлиб, вақф масаласида бевосита маънавият ва иқтисод нисбатига оид масалаларга туташиб кетади.

Қуръони каримнинг “Мулк” сураси шундай бошланади: “Таборақ-аллази би-ядиҳи-л-мулк ва ҳува ало кулли шайъин қодийр” (Абдулазиз Мансур таржимаси: “(Мутлоқ) ҳукмронлик “қўли”да бўлган зот – Аллоҳ баракотли (буюк)дир ва У ҳар нарсага қодирдир”). Бу ягона Аллоҳнинг сифатидир. Бутун борлиқни у вужудга келтирган, демак, борлиқ унинг тасарруфидадир. Инсон эса - унинг ер юзидаги халифаси. Ҳар бир инсоннинг моддий борлиқни тасарруф этиш ҳуқуқи ушбу мантиқ асосида белгиланади. Адолат ҳар бир шахснинг унга Аллоҳ ато этган кудрати ва салоҳиятига яраша, меҳнатига лойиқ мулк эгаси бўла олиш ҳуқуқидадир. Инсон ўзи яратмаган, ўзи ярата олмайдиган нарсаларга мутлақ эгалик қилиши жоизми? Албатта, унинг меҳнати ва салоҳияти билан яратилган нарсалар унинг инон-ихтиёридан ташқари ўзгалар тасарруфига зўрлик ёки тазйиқ билан ўтказилиши адолатсизликдир. Табиий бойликлар эса Яратганнинг мулки, муқаддас мулк. Ер, сув, қазилма бойликлар, табиий ўрмон ва ҳоказолар Халлоқи олам томонидан ўша заминда яшовчи аҳоли фойдаланиши учун яратилган бўлиб, давлат қонунлари ва халқаро келишувлар асосида тасарруф этилмоғи лозим. Табиатни ўзбошимчалик, зўравонлик ва тазйиқ йўли билан инсон эҳтиёжига мослашга уриниш ўта хавfli тамойилдир.

Табиий муҳитга авайлаб-эъозлаб муносабатда бўлиш, ер, сув, ҳаво поклиги фақат биз учун, бугунги авлод учунгина эмас, неча минг йиллик келгуси авлодлар учун ҳам аталган эканлигини ниҳоятда ҳушёрлик билан ёдда тутиш, демакки, ўта қатъий қоидалар билан муҳофаза қилиш лозимлиги миллий маънавиятимизнинг табаррук анъаналаридандир. Ердан, сувдан оқилона фойдаланиш зарур - маълум ҳудуд ёки дарё, сой, кўл, денгиз хусусий мулк бўлиши, яъни тўлиғича якка бир шахс инон-ихтиёрига ўтиб, ободу вайронлиги унинг иродаси, хоҳишига мутлақ боғлиқ бўлиб қолиши Борлиқ ҳақиқатига зиддир. Ҳатто давлат ёки умумхалқ мулки деб

ҳисобланиши ҳам - шартли ҳолат. Шу маънода-ки, ҳеч бир давлат, ҳеч бир халқ ўз келажак авлодини, келажак инсониятни Аллоҳ яратган табиий имкониятлардан маҳрум этишга ҳаққи йўқ. Ҳар ким бир нарсани яратса, ўша унинг мулки бўлсин - хоҳласа сотсин, хоҳласа бузиб ташласин. Аммо шундай деймиз, бу қоида ҳатто буюк истеъдодлар кудрати билан яратилган бойликларга ҳам тўлиқ даҳлдор эмас. Чунки истеъдод Аллоҳ инъом этган неъматдир, демак, бу истеъдод меваси ҳам ўз қиймати, аҳамиятига кўра камида умуммиллий, кўп ҳолларда умумбашарий мулкка айланади. Демак, на уни яратган инсон, на бошқалар бу мулкка шикаст етказишга ҳуқуқли бўлмайд қолади. Истеъдод эгасининг башарият олдида, Аллоҳ олдида алоҳида маънавий масъулияти мавжуд. У ўз истеъдодини Аллоҳнинг неъмат сифатида қадрлаши, уни ботил ҳаёллар ихтиёрига бериб қўймаслиги, беписанд муносабатда бўлмаслиги керак. Ҳар ким ўзидаги яширин истеъдодни излаши, топиши, тарбиялаб камолга етказиши, миллат ва башарият маънавий раванқи учун ҳисса бўлиб қўшиладиган воқеъ бойликка айлантириши вожибдир. Истеъдод эгаси эл эъзозига лойиқ. Ўз истеъдодларининг қадрига етмаган халқ эса, шубҳасиз, таназзулга юз тутади.

Учинчи муҳим жиҳат - инсоннинг табиат олдидаги масъулияти ва табиатга меҳр масаласи бўлиб, бу муаммо “Авесто”да асотир даражасида ҳал қилинган бўлса, ислом даврига келиб кўпроқ бадиий тафаккур ихтиёрига ўтди ва “мажоз тариқи” босқичида мукамал ҳал қилинди. Янги давр Европасида, айниқса, марксистлар тафаккурида, илм ва имон, ақл ва туйғу, мулк ва меҳнат, моддият ва маънавият аро зиддият, кураш етакчи ўрин эгаллаб, фақатгина ижтимоий тараққиётни инқилоблар орқали амалга ошириш эмас, балки табиатни ҳам ўзбошимчалик, зўравонлик ва тазйиқ йўли билан инсон эҳтиёжига мослаш ҳаракати расм бўлди. Ислом минтақасида алломаларимиз уйғунлик ва яратувчиликни биринчи ўринга қўйиб, ўзни ва ўзгани тушунишга интилиш, жумладан, табиат ва инсон муносабатларини асл моҳиятига мувофиқ англаб етиб, шунга яраша муомалани шакллантиришга интилдилар.

Навоий наздида табиатнинг бирор унсурига онгли равишда зарар етказиш Аллоҳга хиёнат даражасида тушунилар эди. Шу маънода Ватанга хиёнат ҳам фақат жанг пайтида душман тарафга ўтиб кетиш эмас, биринчи навбатда, Она-ер, сув, ҳаво, тупроқни қадр этмаслик, уларни булғаш, миллат мулкига зиён етказиш, авлодлар ҳаққига хиёнат қилишда деб анланган. Миллий маънавиятимиз учун табиатга муносабатда Янги даврга ўтиш босқичининг Навоийдан кейинги ривожини назарий жиҳатдан Бедил меросидан ва амалиётда Миллий Уйғониш намоёндалари фаолиятдан қидириш мақсадга мувофиқ бўлса керак. Мана шу табаррук таълимлар бугунимиз учун ҳам маънавий тарбиянинг ибтидолари ҳисобланмоғи керак. Шундагина Ватан обод, Инсон руҳи пок ва баркамол бўла бориши мумкин.

Таянч сўз ва иборалар

Ватан туйғуси, моддий борлиқ, маънавий муносабат, экологик муаммо, табиатга мулкый муносабат, Геродот, қадимий туркий битиклар, “Авесто”, табиат унсурлари, култегик, “Ирок битик”, “идеялар дунёси”, Қуръони карим, табиий бойликлар, истеъдод, Миллий уйғониш даври.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

**ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ “ МИЛЛИЙ ҒОЯ , МАЪНАВИЯТ
АСОСЛАРИ ВА ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ “ ЙУНАЛИШИЙЎНАЛИШИ
203-ГУРУҲ ТАЛАБАСИ МЎМИНОВ ЖАҲОНГИРНИНГ**

КУРС ИШИ

МАВЗУ: Ватан туйғуси. Табиат ва инсон.

Илмий раҳбар: _____ У.Равшанов

Кафедра мудири _____ М.Собирова

Тошкент-2014